

Başvuru Tarihi: 14.06.2021
Kabul Tarihi: 26.07.2021

Araştırma Makalesi / Research Article

Göç-Kültür Etkileşiminde Kadının Rolü: Mutfak Kültürü Bağlamında Bir Araştırma

Merve IŞKIN¹

Öz

Bu çalışmada göç etmiş kadınların mutfak kültürlerine yönelik görüşlerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Göç nedeniyle yaşadıkları yerlerin dışına çıkan insanların memleketlerinin kültürlerine yönelik refleksleri de araştırılmaktadır. Çalışmada kültürün en önemli dinamiklerinden biri olan mutfak incelenmektedir. Kültür ve mutfak arasındaki karşılıklı etkileşim, iki olgu arasındaki bu ilişkiyi sosyal araştırmaların önemli çalışma alanlarından biri haline getirmektedir. Dolayısıyla kültür unsurları göç olgusunun bir parçası olarak incelendiğinde, kavramlar arasındaki etkileşimle ilgili önemli sonuçların tespit edilebileceği düşünülmektedir. Araştırmada, nitel araştırma yöntemleri, veri toplama araçlarından mülakat kullanılmıştır. Bu kapsamda Muş ilinden Türkiye'nin farklı şehirlerine göç etmiş kadınlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların geleneksel kültür algıları ile gurbette kültürlerini sürdürebilme eğilimleri araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre Muş'tan göç eden ev hanımlarının geleneksel mutfak kültürlerine ait yemekler konusundaki bilgi düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, göç sonrası mutfak kültürlerini sürdürmede çok başarılı olmadıkları sonucuna varılmıştır. Bu çalışmanın göç-kültür etkileşimine ilişkin alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kültür, Mutfak, Mutfak Kültürü, Kadın.

The Role of Women in Migration-Culture Interaction: A Research in the Context of Culinary Culture

Abstract

The aim of this study is to determine the views of migratory women towards culinary cultures. The reflexes of people who move out of their province due to migration towards the cultures of their home countries are also investigated. The study examines one of the most important dynamics of culture, the cuisine. The mutual interaction between culture and cuisine makes this relationship between the two phenomena one of the important study areas of social research. Therefore, when the cultural elements is examined as part of the migration phenomenon, it is thought that important results regarding the interaction between concepts can be determined. Interview was used in the study, one of the data collection tools of qualitative research methods. In this context, interviews were conducted with women who had migrated from Muş province to different cities of Turkey. Participants' traditional cultural perceptions and their tendency to maintain their culture in the foreign land were investigated. According to the results of the study, it was determined that the housewives who migrated from Muş had high levels of knowledge about dishes belonging to traditional culinary cultures. However, it was concluded that they were not very successful in maintaining their culinary culture after migration. It is thought that this study will contribute to the literature on the migration-culture interaction.

Keywords: Migration, Culture, Culinary, Culinary Culture, Woman.

¹ Ordu Üniversitesi SBMYO, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, merveiskin25@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4748-0422>

Giriş

İnsanlar sosyal, ekonomik, politik, coğrafi veya farklı bazı diğer nedenlerle yaşadıkları yerleri terk ederek göç etmek zorunda kalmaktadır. Türkiye açısından bakıldığında, Doğu Anadolu Bölgesi bu tür göçlerin yaşandığı bölgelerin başında gelmektedir. Bölgeden Türkiye'nin ekonomik bakımdan gelişmiş şehirlerine doğru yoğun bir göç yaşanmaktadır. Bölgeden göç etme oranı yüksek illerden biri de Muş'tur. Muş ilinden gerçekleşen göçler genellikle İstanbul, Bursa, İzmir, Aydın, Manisa ve Antalya gibi istihdam olanakları yüksek ve Türkiye'nin batı ve güney bölgelerinde konumlanmış şehirlere yapılmaktadır. İlden göçler Cumhuriyet tarihi boyunca olmuş ve günümüzde de sürmektedir. Göç olayı nedeniyle gurbete giden bireyler, uyum ve adaptasyonla ilgili bazı zorluklar yaşamalarına rağmen, zamanla göç ettikleri yerlerin koşullarına uyum sağlamaktadırlar. Bu uyum bazı toplumsal riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu toplumsal risklerin başında ise geleneksel yönü olan kültürel değerlerin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması gelmektedir.

Göç etmiş insanların en büyük problemlerinden biri de kimliklerini koruyamamalarıdır. Nitekim kültür ve kimlik birbirine oldukça bağlı ve dinamik değerlerdir. Bu nedenle, özcü kültür ve kimlik görüşü, kültürleşme bağlamında göçün kültür ve kimlik üzerinde olumsuz etkilerinin olabileceğini vurgulamaktadır (Vieira ve Trindade, 2008). İnsanlığın ilk zamanlarından bu yana var olan göç gerçeği aynı ülkenin farklı bölgeleri arasında gerçekleştiği gibi farklı ülkeler arasında da gerçekleşmiş ve gerçekleşmeye devam etmektedir. Bugünün modern Batılı devletleri hedef veya kaynak olarak bir göçün odağında yer almış ve bellek, tarih ve kimlik arayışı bağlamında küresel sekülerizme katkıda bulunmuşlardır (Wolff, 2013). Bundan hareketle kültürün veya kimliğin özünü oluşturan unsurların göç sonrası yok olma tehlikesi tarihten bu yana hep var olmuştur.

Bir toplumun kültürünün veya kimliğinin en önemli bileşenlerinden birisi de mutfaktır. Bu nedenle göç etmiş bir toplumun kültürü ve kimliği adına koruması gereken en önemli değerlerinden biri de mutfak kültürüdür. Özellikle göç sonrası toplumsal yaşama uyum sağlamak adına göç edilen yerlerin mutfak kültürleri ile tanışılmaktadır. Bu olumlu gelişmenin yanı sıra, göç etmiş insanların mutfak kültürlerini unutmalarıyla ilgili bazı tehlikeleri olduğu söylenebilir. Bu tehlikeyi ortadan kaldıracak olan yine göç etmiş

bireylerdir. Karşılaşılan farklı kültürel değerler harmanlanarak her iki kültüründe benimseneceği daha güçlü ve zengin bir kültürün inşası, göçe konu olan hedef ve kaynak toplumlara önemli katkılar sağlayabilir.

Bu çalışmada göç olgusunun bireylerin veya toplumların kültürlerine olası etkileri mutfak kültürü perspektifiyle ele alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada göç kültürü unutturur mu? sorusundan hareket edilmiş ve bu kapsamda göç etmiş Muşlu kadınların mutfak kültürlerine yönelik görüşlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çünkü özellikle uzun yıllar süren bir alışkanlık olması ve damak tadı gibi özellikler nedeniyle yemek kültürü, göç etmiş toplumların en fazla etkilenen kültürel değerlerinin başında gelmektedir. Bu bilgiler ışığında, hem eski hem de modern dünyanın önemli sorunlarından birine cevap arayan bu çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve ve Araştırma Soruları

TDK (2020)'ya göre, göç kavramının dört farklı anlamı bulunsa da, bu anlamların birincisi bu araştırmaya konu olan göç kavramını açıklamaktadır. Buna göre göç “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” şeklinde açıklanmaktadır. Bu tanıma göre göç kavramının doğasını yer (mekan) değiştirmenin oluşturduğu ifade edilebilir. Bu yer değiştirme bir süreç olarak ele alındığında ekonomik, sosyal ve kültürel olarak hem göç veren hem de göç alan toplumun yapısında değişiklikler meydana getirmektedir (Özer, 2004).

Göçe konu olan mekan değiştirme eylemi bireylerin belli başlı sebeplerle yaşadıkları yeri değiştirmeleridir. Bu yer değiştirme eyleminin zamanı göçün niteliğine göre değişmektedir. Göçler daimi olabildiği gibi geçici ve belli dönemlerde tekrarlanacak şekilde de olabilmektedir. Özellikle geçici göçlerin ana motivasyonu ekonomik kazanç elde etmektir. Mevsimsel göç denilen geçici göçler genellikle iş amaçlı yapılmaktadır. Bu kişilerin göç etikleri yerlerde genel olarak çok iyi bir yaşam standartları olmamaktadır. Göçlerin zamansal ayrımının dışında mekânsal ayrımları da vardır. Bir ülkenin kendi sınırlarındaki göçlere iç göç, ülkeler arası göçlere ise dış göç denilmektedir (Lalioitou, 2004; Sağlam, 2006).

Göç, geçmişte eski bir olgu olmakla birlikte, günümüzde farklı şekillerde de olsa varlığını sürdürmektedir. Özellikle iletişim ve ulaştırma teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler göç olgusunun mevcut küresel koşullarda daha hızlı ve yaygın biçimlerde yaşanmasına neden olmaktadır. Niteliği farklı olan bu göç hareketleri nedeniyle Castles ve Miller (2008) yaşadığımız dönemi “göçler çağı” olarak ifade etmektedir. Küresel düzeydeki siyasi ve ekonomik gerilimler zengin ile fakir arasındaki yoksulluk makasının iyice açılmasına neden olmuştur. Böylece göçmenlik ve mültecilik, modern dünyanın en büyük problemlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Göç arttıkça da insan hakları başta olmak üzere eşitsizlik temelli sorunlar da ortaya çıkmaya başlamıştır (Güllüpnar, 2012).

Günümüzde göç hareketlerinin artmaya devam ettiği bilinen bir gerçektir. Çünkü insanın varlığından beri süre gelen ekonomik kaygılardan kaynaklı yer değiştirme hareketi, savaş ve siyasi mücadelelerinde etkisiyle hız kesmeden devam etmektedir. Cephe gerisi stratejisiyle değişen savaş ve siyasi çekişmeler doğal olarak göçlerin şekillerini de değiştirmiştir. Bu anlamda modern göçlerin karakterini oluşturan eğilimler küreselleşme, hızlanma, farklılaşma, kadınlaşma (daha fazla kadının göç hareketlerine katılması) ve siyasallaşma olmak üzere beş kategoride toplanmıştır. Her geçen gün hedef veya kaynaklar olarak daha fazla ülke göçlerden etkilenir hale gelmiştir. Özellikle ulaşım imkanları nedeniyle göç olayı eskiye nazaran çok daha kısa zamanlarda ve daha uzun mesafelerde gerçekleşebilmektedir. Modern dünyada göçün anlamı da değişmekte olup, genellikle göç edenler için mülteci kavramı kullanılmaktadır (Castles ve Miller, 2008; Cohen ve Sirkeci, 2011).

Göç kavramının sosyolojisi göçün başlangıcı esnasında çok da karmaşık değildir. Çünkü ekonomik, sosyal, psikolojik, bireysel, kültürel veya politik sebeplerden bir veya birkaçı göçün tetikleyici unsuru olabilmektedir. Buna karşın insanların emek kaynaklı göçlerinin fazla olması nedeniyle ekonomik amaçlı göçler çok fazla ön plana çıkmaktadır. Ayrıca 1900’lü yılların ortalarından sonraki dönem sosyal veya politik sebeplerden kaynaklı göçlerin de giderek yaygınlık kazandığı bir dönem olmuştur. Bu bilgilerle birlikte göçler göç literatürüne göre aşağıda sebepleriyle birlikte ele alınmaktadır (Güllüpnar, 2012);

- Ülkeler veya bölgeler arası demografik özellikler/farklılıklar
- Dünyada ideolojik zeminlerde yaşanan dönemsel krizler

- Şehirler/bölgeler/ülkeler arası gelişmişlik farklılıkları
- Global dönüşümlere zorlanan ekonomiler

Türkiye'deki iç göç hareketlerinin 1950'li yıllarda yaygınlık kazanmaya başladığı söylenebilir. Daha çok kırsal alanlardan kentlere olan bu göçün en önemli nedeni ise o yıllarda Türkiye'de başlayan sanayileşme hareketlerinin doğurduğu istihdam olanaklarının artmasıdır (Şimşek ve Gürler, 1994). İlk dönemlerinde desteklenen göç hareketleri belli bir zaman sonra sosyo-ekonomik sorun olarak algılanmıştır (Yavuz, vd., 2004). Göç edilen büyük kentlerde ortaya çıkan sosyal içerikli ve gelirin dağılımıyla ilgili yaşanan ekonomik sorunlar, kırsal kaynaklı kent göçüyle ilgili sorunları daha da derinleştirmiştir. Kamu kaynaklı olarak bir dönem desteklenen kent göçü, belli bir zaman sonra önlenmeye çalışılmıştır. Hatta bununla ilgili bölgesel veya ulusal plan ve programlar hazırlanarak, stratejiler geliştirilmiştir (Güreşçi, 2010).

Kırsal bölgelerden kentlere yönelik göçlerin artışında sanayileşmenin kırsal bölgelerdeki istihdama olan etkileri de belirleyici olmuştur. Gelişen sanayileşme hareketleri 1950 ve sonrası dönemde tarımda makineleşmeyi hızlandırmış ve böylece çok sayıda insanın emek gücüyle yaptığı işler teknik beceriye sahip daha az kişiyle yapılabilecek hale gelmiştir. Bu durum kentlere yönelik göçü hızlandırmıştır. Ancak göçler beklenenden fazla olunca tarımsal üretimin azalması gibi olumsuz bir durum ortaya çıkmıştır. Kısaca Türkiye'de yaşanan iç göç zaman içinde hem kırsal bölgelerde hem de kentlerde olumsuz etkilere neden olmuştur.

Göç olgusu toplumsal etkileşim bağlamında hedef ve kaynak arasında karşılıklı bir etkileşimi doğurmakta ve bu etkileşim en çok kendini kültürel temelli unsurlar üzerinde göstermektedir. Göç eden insanlar, göç etikleri toplumun kültürel normlarını etkilerken, onların kültürel normlarından etkilenmektedir. Bu etkilenme bazen köklü bir kültürel değişimi ortaya çıkarırken, bazen de kültürlerin birbirlerini tamamladığı ve iç içe geçtikleri bir sistemi oluşturmaktadır. Burada birinci seçenek bağlamında bazen göç edenlerin kendi kültürlerine yabancılaştıkları tehlikeli bir süreç de ortaya çıkabilmektedir.

Ülkeler arası göçlerin kültürel etkileri geçmişten günümüze göre farklılıklar göstermektedir. Çünkü geçmişteki göçler çok daha büyük ve kitlesel bir niteliğe sahip

olmaktaydı. Bu tür kitlesel göçler, göç edilen toprakların kültürel yapılarını etkileyerek egemen kültürün göç edilen coğrafya olmasını sağlamaktadır. Bunun en güzel örneklerinden biri de Türklerin Asya'dan Anadolu'ya yaptıkları göçtür. Bu göç sonrasında Türklerin sahip olduğu kültürel değerlerin zamanla Anadolu'da baskın bir hale gelmesine neden olmuştur. Anadolu'da baskın hale gelen kültürlerden birisi de mutfak kültürüdür (Güler, 2010; Ertaş ve Gezmen-Karadağ, 2013; Düzgün ve Özkaya, 2015; Akçaözoğlu ve Koday, 2019). Modern göçlerde ise durum farklı bir boyut kazanmaktadır. Göçler genellikle daha küçük gruplar halinde ve daha büyük yerlere yapılmaktadır. Bu durumda etkilenen kültürel unsurlar göç eden insanlara aittir. Göç eden insanlar için önemli bir kültürel unsur olarak mutfak göçlerden etkilenmekte ve zaman zaman bu kültürel değerlerin unutulmasına bile rastlanmaktadır (Williams ve Hall, 2002; Gedik, 2009; Eser, 2018; Avşar ve Seçim, 2020). Ancak göç eden toplumlarda geleneklere olan bağlılık arttıkça kültürel değerlerin unutulması zorlaşmaktadır. Bu değerlendirmelere uygun olduğu düşüncesiyle göç eden kadınlarla ilgili gerçekleştirilen bu çalışmada aşağıdaki sorulardan hareket edilmiştir;

S1: Göç kültürü unutturur mu?

S2: Göç etmiş Muşlu kadınlar geleneksel yemeklerini unutmuş mudur?

2. Yöntem

Bu çalışmada göç etmiş kadınların mutfak kültürlerine yönelik görüşlerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Özellikle göç-kültür arasındaki etkileşim, göç eden insanların kültürü besleyen unsurlarla ilgili problemler yaşamalarına neden olmaktadır. Göç eden insanlar genellikle insan ilişkileri ve tüketim kalıpları bakımından göç ettikleri topluma uyum sağlama noktasında bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Tüketim kalıpları bakımından etkileri en kolay hissedilen unsur mutfaktır. Bu nedenle özellikle Muş ilinden Türkiye'nin farklı şehirlerine göç etmiş kadınların mutfak kültürlerine yönelik görüşlerinin ortaya koyulması, bu görüşün desteklenmesi açısından önem kazanmaktadır. Ayrıca göç eden insanların zamanla kendi kültürlerine yabancılaştıkları gerçeği de söz konusudur. Bu çalışma böyle bir yabancılaşmanın olup olmadığının ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır.

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler mülakat (görüşme) yardımıyla toplanmıştır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış bir süreç işletilmiş olup,

görüşmelerin büyük bir çoğunluğu teknolojinin sağladığı olanaklar (sosyal medya ve telefon) yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma sürecinde yaşanan COVID-19 pandemisi ve bundan dolayı getirilen seyahat kısıtlamaları görüşmelerin fiziki olarak gerçekleştirilmesi olasılığını zorlaştırmıştır. Özellikle sosyal mesafenin giderek daha önemli hale geldiği bir ortamda böyle bir süreç zorunlu hale gelmiştir. Sadece Sakarya ilinde yaşayan altı katılımcı ile belli kurallar dâhilinde yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilebilmiştir.

Nicel araştırmalarda ortaya konan matematiksel formülasyonlar sayesinde araştırmalardaki örneklem büyüklüğü tartışmaları sonlandırılmakla birlikte, nitel araştırmalarda bu durum tartışılmaya devam etmektedir. Nitel araştırmalarda örneklem konusunda, alınan görüşler farklılaşmıyaya kadar veri toplamaya devam edilmesi gerektiğini ifade eden doygunluk (satürasyon) terimi öne çıkmakta ve birçok çalışmada buna göre hareket edilmektedir (Yağar ve Dökme, 2018). Bununla birlikte son yıllarda nitel araştırmalardaki örneklemle ilgili araştırmalar yaygınlaşarak farklı değerlendirmeler ortaya konmuştur. Bu araştırmada da satürasyon göz önünde bulundurulmuş olup, nitel araştırmalara uygun kartopu, maksimum çeşitleme ve kuramsal örnekleme yöntemleri (Yıldırım ve Şimşek, 2013) yardımıyla veri toplanmıştır. Maksimum çeşitleme örneklemeyle çeşitlilik gösterebilecek durumlar arasında ortak paydaların ve farklılık boyutlarının ortaya konulması amaçlanmaktadır (Baltacı, 2018). Tanınan bir Muşludan hareketle veriler toplanmış ve kartopu yöntemiyle sayı artırılmıştır. Görüşmeler 20 kişi seviyelerinde tekrara düşse de farklı görüşlerin olabileceği düşüncesiyle görüşmeler sürdürülmüş ve 30 kişide veri toplama süreci tamamlanmıştır. Elde edilen veriler betimsel yöntemiyle analiz edilmiştir. Ayrıca iyi bir durum analizi yapabilmek ve görseller üzerinden değerlendirmeler yapabilmek adına kelime bulutlarına (içerik analizi) başvurulmuştur. Kelime bulutlarının elde edilmesinde MAXQDA programından yararlanılmıştır.

Nitel araştırma yöntemleriyle gerçekleştirilen araştırmalarda olduğu gibi bu çalışmada geçerlilik için “çeşitleme” stratejisi benimsenmiştir. Bu stratejiyle elde edilen verilerin inandırıcılığının artırılması hedeflenmektedir. Çalışmada Patton’un (2002) belirtmiş olduğu veri çeşitleme, araştırmacı çeşitleme ve yöntemsel çeşitleme stratejilerinin tamamı uygulanmıştır. Çalışmaya dâhil edilen kadınların farklı yaş gruplarında, farklı süredeki ve kültürdeki göç deneyimlerine sahip olması verilerin çeşitlenmesine imkân

sağlamaktadır. Araştırma çeşitlenmesinde ise farklı bir strateji uygulanmıştır. Çalışmanın tek araştırmacı tarafından yürütülmesi nedeniyle araştırmacı çeşitlenmesinin sağlanması için aynı konuda çalışma deneyimine sahip uzmanların görüşlerine yer verilmiştir. Uzmanların analiz ve görüşleri ile yazarların görüşleri birlikte değerlendirilerek çalışmanın nihai hali verilmiştir. Yöntemsel çeşitleme stratejisi ise hem örnekleme yöntemi hem de veri toplama sürecinde tercih edilmiştir. Kartopu, maksimum çeşitleme ve kuramsal örnekleme yöntemleri sonucu belirlenen kişilerden yüz yüze, telefon ve online platformlar aracılığıyla veriler toplanmıştır.

Nitel araştırmalarda güvenilirlik araştırmacının etik değerlerine ve gerçekleştirdiği uygulamalarına bağlı olsa da, bunu sağlamanın belli metotları ifade edilmeye başlanmıştır. Özellikle yazılı ve sözlü kayıtlar bu konuda kritik bir öneme sahiptir. Nitekim bu çalışmada toplanan veriler veri toplama sürecindeki koşullar nedeniyle ses kaydı yerine yazılı kayıtlarla kayıt altına alınmış olup, kayıtlar muhafaza edilmektedir. Yazılı kayıt metoduyla kayıt altına alınan ham verilerin uzman görüşleri neticesinde analiz edilmesi tutarlılık sağlanmaya yöneliktir. Dolayısıyla bu çalışmanın sonuçlarının elde edilmesinde güvenilirlik kaygılarının giderilmeye yönelik bir yol izlendiği ifade edilebilir.

3. Bulgular

Araştırma kapsamında ulaşılan katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de verilmiştir. Katılımcıların genç ve orta yaş grubundaki kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların genellikle dört yıldan 46 yıla kadar süredir doğdukları şehirlerden uzakta oldukları anlaşılmaktadır. Katılımcıların ikamet ettikleri şehirlerle ilgili bilgiler incelendiğinde İstanbul, Sakarya, Aydın ve Bursa gibi daha çok Marmara Bölgesi ve Ege Bölgesi illerinde ikamet ettikleri görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

<i>Katılımcı</i>	<i>Kaç Yaşında?</i>	<i>Kaç yıldır gurbette?</i>	<i>Hangi şehirde?</i>	<i>Katılımcı</i>	<i>Kaç Yaşında?</i>	<i>Kaç yıldır gurbette?</i>	<i>Hangi şehirde?</i>
K1	66	46	Bursa	K16	66	33	Sakarya
K2	26	5	İstanbul	K17	24	15	İzmir
K3	41	21	İstanbul	K18	56	24	Sakarya
K4	67	52	Sakarya	K19	65	33	Sakarya
K5	51	9	Sakarya	K20	62	32	Sakarya
K6	40	25	Aydın	K21	39	13	Mersin
K7	20	9	Aydın	K22	36	8	Adana
K8	39	11	İstanbul	K23	26	5	Mersin

K9	35	13	Aydın	K24	63	42	İstanbul
K10	39	19	İstanbul	K25	70	42	İstanbul
K11	26	9	Aydın	K26	38	13	Aydın
K12	26	8	Sakarya	K27	46	27	İstanbul
K13	27	5	Sakarya	K28	33	10	Aydın
K14	23	4	İstanbul	K29	26	13	Bursa
K15	29	8	Bursa	K30	48	28	Bursa

Kadınların göç ettikten sonra sorun yaşadıkları veya yabancılaşma çektikleri konulara ilişkin değerlendirmeleri alınmıştır. Buradaki ana amaç yemekler ile ilgili bir sorunun yaşanıp yaşanmadığının tespit edilmesidir. Nitekim Şekil 1’den de anlaşılacağı üzere yemek konusu göç eden Muşlu kadınların yabancılaşma çektikleri bir konu olarak ön plana çıkmıştır. Yemek dışında özlem, komşuluk, dil, eş dost eksikliği, alışkanlıklar ve göç edilen yöredeki insanlar gibi sosyo-ekonomik konularda önemli sorunların yaşandığı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte iş, çalışma hayatı ve ekonomik bazı problemlerin de yaşandığı ifade edilmiştir. Göç’ün insanların kültürel, sosyal ve ekonomik yapıları üzerindeki etkileri bu çalışmanın bulgularına da yansımıştır.

Şekil 1. Göç Sonrası Sorun Yaşanan veya Yabancılaşma Çekilen Konular

Katılımcıların Muş yemeklerine ilişkin bilgi düzeyleri de ölçülmüş ve sonuçlar Tablo 2’de raporlanmıştır. Katılımcıların %80’i (24 kişi) Muş yemekleri hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade etmiştir. Bilgi sahibi olmadığını ifade eden katılımcıların çoğunluğu İstanbul’a göç etmiş kadınlardan oluşmaktadır. Bu kişilerin genellikle uzun süre önce göç etmiş kişilerden oluştuğu görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında belirleyici unsurlardan birinin bu olduğu söylenebilir. Ayrıca İstanbul’un metropol bir kent kimliğine

sahip olması insanların göç öncesi kültürel değerlerini daha çabuk unutmalarını beraberinde getirmektedir. İstanbul dışındaki şehirlerde Muş'tan göç edenlerin belli bölgelerde kümelandikleri düşünüldüğünde, ortaya çıkan bu sonuçların mantıksal bir tutarlılığa sahip oldukları ifade edilebilir. İstanbul'un dışında sadece İzmir ve Aydın'dan birer kişi bilgilerinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Tablo 2. Geleneksel Muş Yemekleri Bilgi Düzeyi

Katılımcı	Geleneksel muş yemekleri hakkında bilginiz var mı?			Katılımcı	Geleneksel muş yemekleri hakkında bilginiz var mı?		
	Şehir	Evet	Hayır		Şehir	Evet	Hayır
K1	Bursa	X		K16	Sakarya	X	
K2	İstanbul	X		K17	İzmir		X
K3	İstanbul		X	K18	Sakarya	X	
K4	Sakarya	X		K19	Sakarya	X	
K5	Sakarya	X		K20	Sakarya	X	
K6	Aydın	X		K21	Mersin	X	
K7	Aydın	X		K22	Adana	X	
K8	İstanbul		X	K23	Mersin	X	
K9	Aydın		X	K24	İstanbul		X
K10	İstanbul	X		K25	İstanbul	X	
K11	Aydın	X		K26	Aydın	X	
K12	Sakarya	X		K27	İstanbul	X	X
K13	Sakarya	X		K28	Aydın	X	
K14	İstanbul	X		K29	Bursa	X	
K15	Bursa	X		K30	Bursa	X	

Şekil 2'de katılımcıların Muş yemekleri bilgi düzeyine ilişkin kelime bulutu verilmektedir. Katılımcılardan Muş yemekleri hakkında bilgisi olduğunu söyleyenlere Muş ile özdeşleşmiş yemeklerden en çok hangilerini bildikleri sorulmuştur. Kelime bulutundan da anlaşılacağı üzere köfte katılımcılar tarafından en çok ifade edilen yemek olmuştur. Yine kelime bulutundan hareketle bu köftenin Muş köftesi ve içli köfte olmak üzere iki çeşidi ifade edilmiştir. Bununla birlikte keledoş, helse, keşkek, ayran aşı, çorti ve lahana sarması gibi muş yemekleri de katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

Şekil 2. Muş Yemekleri Bilgi Düzeyi Kelime Bulutu

Katılımcıların genellikle göç öncesi geleneksel ve ünlü Muş yemeklerini yaptıkları Tablo 3'ten anlaşılmaktadır. Sadece dört katılımcı göç öncesi yemek yapmadıklarını vurgulamaktadır. Bu kişilerin yaşları genellikle küçüktür. Ayrıca bu kişiler gerekçe olarak da bu yemeklerin aile içinde yapıldığını ancak kendilerinin değil başka aile bireylerinin (genellikle anne) bu yemekleri yaptıklarını vurgulamışlardır. Bu bulgular Muşlu kadınların göç öncesi yaşamda şehir kültürünün belirleyici unsurlarından olan yemekleri yaptıklarını göstermektedir.

Tablo 3. Göç Öncesi Muş Yemekleri Yapma Düzeyi

Katılımcı	Göç etmeden önce muş yemekleri yapar mıydınız?			Katılımcı	Göç etmeden önce muş yemekleri yapar mıydınız?		
	Şehir	Evet	Hayır		Şehir	Evet	Hayır
K1	Bursa	X		K16	Sakarya	X	
K2	İstanbul		X	K17	İzmir		X
K3	İstanbul	X		K18	Sakarya	X	
K4	Sakarya	X		K19	Sakarya	X	
K5	Sakarya	X		K20	Sakarya	X	
K6	Aydın	X		K21	Mersin	X	
K7	Aydın	X		K22	Adana	X	
K8	İstanbul		X	K23	Mersin	X	
K9	Aydın	X		K24	İstanbul	X	
K10	İstanbul		X	K25	İstanbul	X	
K11	Aydın	X		K26	Aydın	X	
K12	Sakarya	X		K27	İstanbul	X	
K13	Sakarya	X		K28	Aydın	X	
K14	İstanbul	X		K29	Bursa	X	
K15	Bursa	X		K30	Bursa	X	

Muşlu kadınların göç sonrası Muş yemeklerini yapmaya devam edip etmedikleri ile ilgili bilgiler Tablo 4’te yer almaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğunun (23 kişi) değişen aralıklarla gurbette geleneksel Muş yemeklerini yapmaya devam ettikleri söylenebilir. Hatta ayda en az bir kere ve daha sık yapan kadınlar çoğunluktadır. Tablo 4’e yansımayan araştırma bulgularına göre göç sonrası Muş yemekleri yapmaya devam eden kadınlar mutfağın kendi kültürlerini ve özlerini oluşturduğunu, haliyle de bu geleneği devam ettirdiklerini vurgulamaktadır. Bununla ilgili katılımcılardan K8, “Çocuklarım için Muş yemekleri yapmaya devam ediyorum. Çocuklar kültürünü bilsin diye.” şeklinde bir cevap vermiştir. Yapmayan katılımcıların bir kısmı ise artık yemeklerin ve mutfak kültürlerinin birbirine karıştığını ve yemeklerin çok benzer olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca aile içerisinde artık tercih edilmediği için Muş yemeklerinin yapılmadığını vurgulayan katılımcılara da rastlanmıştır. Bununla ilgili K15, “Muş yemekleri burada sevilmiyor. Çocuklar burada doğdukları için buranın mutfak kültürüne uyum sağlamış durumdadır. Pek Muş yemeklerini yemiyorlar.” şeklinde bir yanıt vermiştir.

Tablo 4. Göç’ten sonra Muş Yemekleri Yapma Düzeyi

Katılımcı	Göç ettikten sonra muş yemeklerini yapmaya devam ediyor musunuz? Ediyorsanız ne kadar sıklıkla?			Katılımcı	Göç ettikten sonra muş yemeklerini yapmaya devam ediyor musunuz? Ediyorsanız ne kadar sıklıkla?		
	Şehir	Evet	Hayır		Şehir	Evet	Hayır
K1	Bursa	X-Ayda 3 kez		K16	Sakarya	X-Her zaman	
K2	İstanbul	X-Sürekli		K17	İzmir		X
K3	İstanbul		X	K18	Sakarya	X-Ara sıra	
K4	Sakarya	X-Hafta birkaç kez		K19	Sakarya	X-Hafta iki kez	
K5	Sakarya	X-Sürekli		K20	Sakarya	X-Bazen	
K6	Aydın	X-Her zaman		K21	Mersin	X-Haftada birkaç kez	
K7	Aydın		X	K22	Adana	X-Ayda bir	
K8	İstanbul	X-Haftada bir		K23	Mersin	X-Ayda birkaç kez	
K9	Aydın		X	K24	İstanbul		X
K10	İstanbul	X-Ayda dört kez		K25	İstanbul	X-Bazen	
K11	Aydın	X-Ayda birkaç kez		K26	Aydın	X-Haftada üç	
K12	Sakarya	X-Ayda iki kez		K27	İstanbul		X
K13	Sakarya	X-Fırsat buldukça		K28	Aydın	X-Ayda dört kez	
K14	İstanbul	X-Ayda üç/dört kez		K29	Bursa	X-Sürekli	
K15	Bursa		X	K30	Bursa	X-Haftada iki kez	

Katılımcı kadınların büyük çoğunluğu geleneksel Muş yemeklerini özlediklerini vurgulamaktadır. Katılımcılardan 11’i ise Muş yemeklerini özlemediklerini vurgulamaktadır. Ancak geleneksel Muş yemeklerini özlemediklerini söyleyen katılımcıların önemli bir kısmı zaten bu yemekleri göç ettikten sonra da yapıp tükettikleri

için özlem duymadıklarını ifade etmektedir. Muş yemeklerini özlemediğini en çarpıcı şekilde ifade eden ise 24 yıl önce Sakarya'ya göç etmiş olan K18'dir. 56 yaşındaki K18 bu soruya "Ne yemeği, yemeği bir kenara bırakın. Ben Muş'u özledim." şeklinde bir cevap vermiştir. Bu konuda katılımcıların tamamı görüşlerini açık bir şekilde ifade etmişlerdir.

Tablo 5. Göç Edenlerin Muş Yemeklerine Özlem Düzeyleri

<i>Katılımcı</i>	<i>Muş yemeklerini özliyor musunuz?</i>			<i>Katılımcı</i>	<i>Muş yemeklerini özliyor musunuz?</i>		
	<i>Şehir</i>	<i>Evet</i>	<i>Hayır</i>		<i>Şehir</i>	<i>Evet</i>	<i>Hayır</i>
K1	Bursa		X	K16	Sakarya	X	
K2	İstanbul		X	K17	İzmir	X	
K3	İstanbul	X		K18	Sakarya		X
K4	Sakarya	X		K19	Sakarya	X	
K5	Sakarya	X		K20	Sakarya	X	
K6	Aydın		X	K21	Mersin		X
K7	Aydın	X		K22	Adana		X
K8	İstanbul		X	K23	Mersin		X
K9	Aydın	X		K24	İstanbul	X	
K10	İstanbul	X		K25	İstanbul	X	
K11	Aydın	X		K26	Aydın	X	
K12	Sakarya		X	K27	İstanbul		X
K13	Sakarya	X		K28	Aydın	X	
K14	İstanbul	X		K29	Bursa	X	
K15	Bursa	X		K30	Bursa		X

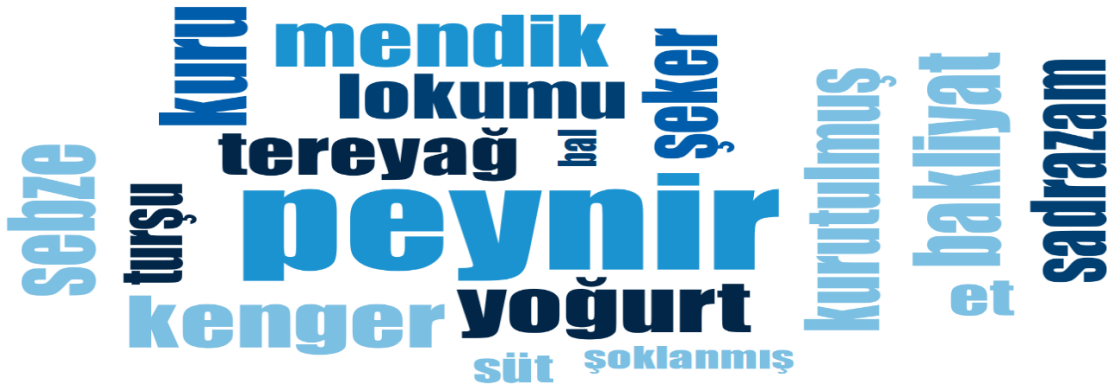
Tablo 6'da Muş'tan göç edenlere memleketten yemeklerde kullanılabilir veya genel anlamda erzak gönderimiyle ilgili bilgiler yer almaktadır. Katılımcıların üçte ikisi kendilerine genel veya kışlık erzakın geldiğini vurgulamıştır. Erzakın gelmediğini söyleyen katılımcılar genellikle gönderecek kimselerinin olmadığını vurgulamışlardır.

Tablo 6. Göç Edenlere Muş'tan Ürün Gönderimi

<i>Katılımcı</i>	<i>Muş'tan yöresel yemeklerde kullandığınız Muş'a özgü genel veya kışlık ürünler geliyor mu?</i>			<i>Katılımcı</i>	<i>Muş'tan yöresel yemeklerde kullandığınız Muş'a özgü genel veya kışlık ürünler geliyor mu?</i>		
	<i>Şehir</i>	<i>Evet</i>	<i>Hayır</i>		<i>Şehir</i>	<i>Evet</i>	<i>Hayır</i>
K1	Bursa		X	K16	Sakarya	X	
K2	İstanbul	X		K17	İzmir		X
K3	İstanbul	X		K18	Sakarya	X	
K4	Sakarya	X		K19	Sakarya		X
K5	Sakarya		X	K20	Sakarya	X	
K6	Aydın	X		K21	Mersin	X	
K7	Aydın		X	K22	Adana	X	
K8	İstanbul		X	K23	Mersin	X	
K9	Aydın	X		K24	İstanbul	X	
K10	İstanbul	X		K25	İstanbul		X
K11	Aydın		X	K26	Aydın		X
K12	Sakarya	X		K27	İstanbul		X
K13	Sakarya	X		K28	Aydın	X	
K14	İstanbul	X		K29	Bursa	X	
K15	Bursa	X		K30	Bursa	X	

Şekil 3'te, Tablo 6'da yer alan bilgilere göre kendilerine genel veya kışlık olarak erzak gönderdiğini söyleyen katılımcıların kendilerine gönderilen erzaklarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Ürünlerin büyüklüğü katılımcılar tarafından ifade edilme sıklıklarına göre ortaya çıkmaktadır. Bu bilgiler ışığında peynir, Muş ilinden gurbette olanlara en fazla gönderilen ürün olarak ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte yoğurt, tereyağı ve et gibi hayvansal ürünler de en çok gönderilen ürünler arasında yer almaktadır. Şeker, turşu, sebze gibi ürünler de sıklıkla ifade edilmiştir. Ayrıca kenger ve mendik gibi ilkbaharda yetişen ve mutfakta farklı işlevlerde kullanılan otların da Muş'tan gurbette olanlara gönderilen ürünler arasında olması şaşırtıcı bir bulgu olarak ifade edilebilir.

Şekil 3. Göç Edenlere Muş'tan Gönderilen Ürünler

Muş yemeklerinin Muş'tan Türkiye'nin farklı şehirlerine göç edenler için ne anlam ifade ettiğine dair bilgiler Şekil 4'te yer almaktadır. Katılımcılardan genellikle tek kelimeler halinde yemekleri veya mutfağı değerlendirmeleri istenmiştir. Buradan katılımcıların Muş yemeklerini veya Muş mutfağını ağırlıklı olarak kültür, aile, yöre, damak, toprak ve tat gibi unsurlarla özdeşleştirdikleri anlaşılmaktadır. Bunun dışında, katılımcılar Muş yemeklerini/mutfağını özlem, hasret, kardeşlik, sevgi, memleket ve lezzet gibi anlamlarla da ilişkilendirmektedir. Hatta katılımcılardan ikisi Muş yemekleri için "Çocukluğum" ifadesini kullanmıştır. Buradan hareketle göç eden insanlar için yemeklerin/mutfağın yüksek duygusal anlamlar taşıdığı söylenebilir.

Şekil 4: Muş yemeklerinin Göç Edenler İçin Anlamı

5. Sonuç ve Değerlendirme

Göç olgusu ile kültür arasındaki etkileşim geçmişten günümüze kadar gelen varlığını sürdürmektedir. Bu etkileşim sürecinin modern toplumda kimlik değiştirip değiştirmediği önemli bir araştırma konusudur. Böyle bir motivasyonla hareket edilen bu çalışmanın sonuçlarına göre Muş ilinden Türkiye'nin batı bölgelerindeki gelişmiş illere gerçekleşmiş çok sayıda göçün mevcut olduğu söylenebilir. Bu göçlerde başta mutfak olmak üzere dil, komşuluk, özlem ve ekonomi gibi bazı konuların insanlar için birer sorun olarak ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca iş bulamama veya göç edilen şehirlerdeki insanlar konusunda da sorunlar yaşanmıştır. Bu sorunların genellikle ekonomik kazanç, sosyal ve kültürel uyum gibi kategorilerde yoğunlaştığı söylenebilir.

Muş ilinden Türkiye'nin farklı bölgelerine göç etmiş kadınların genel olarak Muş ilinin geleneksel mutfak kültürü hakkında bilgi sahibi oldukları söylenebilir. Kadınların yaşı veya göç ettikleri sürenin uzunluğu bu bilgi düzeyinde belirleyici bir role sahip değilken, göç edilen şehir az da olsa belirleyici bir role sahiptir. Muş ilinin geleneksel mutfak kültürü hakkında az bilgiye sahip kadınların genellikle İstanbul'a göç etmiş kadınlardan oluştuğu görülmüştür. Özellikle göçlerde İstanbul dışı şehirlerde geleneksel kültürün daha rahat yaşatılması ve kümelenme stratejisiyle aynı bölge insanların yakın bölgelerde oturuyor olması bunun önemli bir sebebi olarak ifade edilebilir. Bilinen geleneksel yemeklerden helse, Muş köftesi, lahana sarması, ayran aşısı ve keledoş gibi yemekler ön plana çıkmaktadır.

Geleneksel değerlerine bağlı bir toplum olan Muş'un göç etmiş kadınların mutfak kültürlerini göç ettikleri yerlerde de devam ettirdikleri görülmektedir. Üstelik bu sürdürülebilir anlayış bir kültürel farkındalık ruhuyla gerçekleşmektedir. Ayrıca Muş'tan göç edenlere genellikle hayvansal ürünler olmak üzere, bazı tarım ürünleri ve geleneksel mutfakta hammadde olabilecek bazı ürünlerin kışlık veya genel erzak olarak gönderilmesi de mutfak kültürünün devam edilmesine aracılık edebilmektedir. Kadınlar genellikle Muş yemeklerini özlemektedir. Yemekleri çok sık yapanlar da bu özlemin daha az olduğu söylenebilir. Gerek Muş yemek geleneğinin sürdürülmesi, gerekse de geleneksel Muş yemeklerine duyulan özlem, mutfak kültürünün hissettirdikleriyle de açıklanabilir. Göç etmiş Muşlu kadınlar Muş yemeklerini kültür, aile, anne, toprak, sevgi, özlem ve kardeşlik gibi betimlemelerle açıklamaktadır.

Geleneklerine bağlı toplumlardan göç edenlerin, göç ettikleri yerlerde kültürlerini daha iyi muhafaza ettikleri bu çalışmanın sonuçlarıyla desteklenmiştir. Çalışmanın gerçekleştiği dönemde yaşanan COVID-19 pandemisi araştırma süreci ve veri toplamayla ilgili de bazı kısıtlara neden olmuştur. Bunun yanında, çalışma başta zaman ve maddi kısıtlar olmak üzere bazı kısıtlarla rağmen gerçekleştirilmiştir. Konu ileriki çalışmalarda Muş için nicel araştırma yöntemlerinin kullanılarak tekrarlanabilir. Ayrıca aynı konu farklı toplumlar ve kültürler üzerine de yapılabilir.

Kaynakça

- Akçaözöğlü, E. Y., & Koday, S. (2019). Kültürel Coğrafya Bakımından Osmaniye İlinin Mutfak Kültürü. *Journal of Graduate School of Social Sciences*, 23(2), 537-552
- Avşar, Ö. Y., & Seçim, Y. (2020). Suriye Göçmenlerinin Mutfak Kültürü Uyum Süreci; Konya Örneği. *Journal of Recreation and Tourism Research/JRTR*, 7(2), 209-221.
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 231-274.
- Castles, Steven. & Mark. J. Miller (2008). Göçler Çağı: *Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. B. U. Bal & İ. Akbulut (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Cohen, J. H., & Sirkeci, I. (2011). *Cultures of migration: The global nature of contemporary mobility*. Texas: University of Texas Press.
- Düzgün, E., & Özkaya, F. D. (2015). Mezopotamya'dan Günümüze Mutfak Kültürü (Culinary Culture from Mesopotamia to. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 41, 47.
- Ertaş, Y., & Gezmen-Karadağ, M. (2013). Sağlıklı beslenmede Türk mutfak kültürünün yeri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(1), 117-136.
- Eser, B. (2018). Mülteci Restoranları Gastronomik Sahanın Neresinde? Göçmen Mahalleleri, Mülteci Yemekler ve Mekânsal Ayrışmaya Dair Kuramsal Bir Giriş. *ViraVerita E-Dergi*, (8), 172-195.

- Gedik, M. (2009). Somalili mültecilerin sosyo-kültürel ve dinî hayatları üzerine sosyolojik bir araştırma (Konya örneği). *Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya
- Güler, S. (2010). Türk mutfak kültürü ve yeme içme alışkanlıkları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(S 1), 24-30.
- Güllüpnar, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 53-85
- Güreşçi, E. (2011). Türkiye’de kentten-köye göç olgusu. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 11(1), 77-86.
- Lalioü, I. (2004). *Transatlantic subjects: Acts of migration and cultures of transnationalism between Greece and America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme Kentleşme ve Kentsel Değişme*. Bursa: Ekin Kitabevi
- Patton, M. Q. (2002). Nitel sorgulamadaki yirmi yıllık gelişmeler: Kişisel, deneyimsel bir bakış açısı. *Nitel Sosyal Hizmet*, 1 (3), 261-283.
- Sağlam, S. (2006). Türkiye’de iç göç olgusu ve kentleşme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (5), 33-44.
- Şimşek, E. & Gürlar, Z. (1994). Kırdan kente göç olgusu ve kırsal sanayi. *Türkiye 1. Tarım Ekonomisi Kongresi*, İzmir.
- TDK (Türk Dil Kurumu). (2020). Göç. (Erişim: 20.08.2020), <https://sozluk.gov.tr/>
- Vieira, R., & Trindade, J. (2008). Migration, culture and identity in Portugal. *Language and Intercultural Communication*, 8(1), 36-49.
- Williams, A. M., & Hall, C. M. (2002). Tourism, migration, circulation and mobility. In: *Tourism and migration* (pp. 1-52). Springer, Dordrecht.
- Wolff, F. (2013). Revolutionary identity and migration: the commemorative transnationalism of Bundist culture. *East European Jewish Affairs*, 43(3), 314-331.
- Yağar, F. & Dökme, S. (2018). Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma Soruları, Örneklem Seçimi, Geçerlik ve Güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(3): 1-9.
- Yavuz, F., Aksoy, A., Topçu, Y. & Erem, T. (2004). Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi’nde kırsal alandan göç etme eğilimini etkileyen faktörlerin analizi. *Dördüncü Tarım Ekonomisi Kongresi*, Tokat.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin yayıncılık